

## POREKLO I ZNAČENJE LIKOVA U ZAMJATINOVOM ROMANU "MI"

*APSTRAKT: Rad predstavlja pokušaj identifikacije istorijskih i mitskih ličnosti u romanu i utvrđivanja piščevog odnosa prema njima i idejama koje predstavljaju. Ujedno, nastoji da dešifruje i simbolički podtekst knjige, koja je ne samo svedočanstvo o vremenu Oktobarske revolucije, već i zanimljiva rasprava o čoveku, istoriji i mitu. "Mi" osporava utopije i utopiste i nudi izlaz iz ćorsokaka u koji oni vode, što ga čini štivom trajne vrednosti, iako je pisan kao politički pamflet i satira aktuelnih okolnosti i ličnosti.*

I kad se svrši hiljada godina,  
pustiće se sotona iz tamnice svoje,  
I izići će da vara narode po  
sva četiri kraja zemlje, Goga i  
Magoga, da ih skupi na boj,  
kojih je broj kao pijesak morski.

*Otkrivenje Jovanovo, gl. XX, 7. 8.*

Jevgenij Ivanovič Zamjatin rođen je u Lebedanu, u Tambovskoj guberniji, 20. januara 1884, po starom kalendaru, a nezavidni život ruskog emigranta, bolestan i zaboravljen, razmenio je za onaj svet 10. marta 1937. u Parizu, po novom. Završivši gimnaziju u provincijalnom Voronježu otišao je na studije brodogradnje u Sankt-Peterburg, gde se uključio u revolucionarno podzemlje. U Odesi 1905. učestvovao je u demonstracijama i uličnim sukobima, nakon čega je pristupio boljševičkom krilu RSDRP, bivao hapšen i proterivan. Završivši studije predavao je na Politehničkom fakultetu, a 1911. objavio prvu pripovetku "Palanka", a potom i "Bogu iza leđa" zbog koje je imao posla sa cenzurom i sudom.

U martu 1916. otišao je u Englesku gde je gradio ledolomce za rusku vladu, ali i napisao dve značajne pripovetke: "Lovca na ljude" i "Ostrvljane", od kojih ova druga svojom temom i idejom čini jezgro jedinog Zamjatinovog romana "Mi". U Rusiju se vratio 1917, ali ono što je video tokom revolucije i građanskog rata potpuno je preokrenulo njegove političke i filozofske poglede. Tokom 1920. i 1921. napisao je svoje životno delo – roman "Mi" – koji je, iako neobjavljen,<sup>1</sup> postao prvorazredna književna i politička činjenica. Najviše su ga napadale pristalice Proletkulta, a ni Trocki nije propustio da ga osudi. Književna kritika je roman proglasila "antisovjetskim pamfletom".<sup>2</sup> Svojim daljim književnim radom Zamjatin se sve više otuđivao od novog režima, što je kulminiralo 1931. godine kada je prisiljen da napiše pismo Staljinu u kome traži dozvolu za odlazak iz zemlje. U emigraciji je radio malo, svega sedamdesetak stranica za roman "Bič Božji". Živeo je usamljeno, samo sa ženom. Dece nisu imali.

U književnoj teoriji roman "Mi" se obično nalazi u fioci sa natpisom "roman s tezom", uz obrazloženje da se u njemu dokazuje valjanost nekog pogleda na svet, moralnog ili političkog načela i slično. Sam autor je rekao da je "Mi" "fantastičan avanturistički roman",<sup>3</sup> i njegova fabula je zaista takva, ali on je, pre svega, satira totalitarnog društva, zasnovana na konkretnim istorijskim okolnostima i ličnostima, i razvijena na faustovskoj temi.

Varirajući mitske stereotipe i ukrštajući ih sa elementima istorijskog Zamjatin traga za zajedničkim činiocima istorijskog toka, pokušavajući da ga razume. Time se njegova književnost dodiruje sa filozofijom i teorijom istorije, i po tome je on naročito zanimljiv za istoričara. Osim toga, "Mi" je prototip jednog, do 1921. godine, nepozna-

- 
- 1 Roman *Mi* je najpre u vidu samizdata kružio po književnim sedeljama, a prvi put je objavljen na češkom jeziku, 1927, odakle emigrantski časopis *ВоляРосии* prevodi i objavljuje odlomke na ruskom, nakon čega *Литературная газета* pokreće hajku na Zamjatina zbog "saradnje" sa belima. Objavljivanje romana u Sovjetskom Savezu je više puta osujećivano, pa je na ruskom u celini ođštampan tek 1952, u Njujorku, opet od strane emigranata. Srpski prevod (Mire Lalić) se pojavio 1969, a u Moskvi je štampan tek 1989. (Замятин, Евгений; *Избранные произведения – повести, рассказы, сказки, роман, пьесы*), skupa sa još 58 drugih Zamjatinovih radova, od kojih su, osim već pomenutih, naročito značajne priče *Черво, Дракон, Пецера* i *Рассказ о самом главном*. Uprkos ovakvoj sudbini, roman *Mi* uticao je na Oldosa Hakslija pri pisanju *Vrlog novog sveta* (1932), a naročito na Džordža Orvela i njegovu famoznu *1984* (1949) iako, po našem mišljenju, ovi epigoni osim što umetnički nisu nadmašili Zamjatina, nisu razumeli ni suštinu njegovih ideja u vezi utopije i istorije. Kod njih vreme biva zaustavljeno, a u Zamjatinovom romanu traje večno.
  - 2 Flaker, Aleksandar; *Ruska avangarda*, Zagreb 1984. (u daljem tekstu: A. Flaker; *Ruska avangarda...*) s. 266.
  - 3 Zamjatin, Jevgenij; *Mi*, Beograd 1990. s. 109. (u daljem tekstu: J. Zamjatin, *Mi...*)

tog književnog pronalaska – antiutopije,<sup>4</sup> koji je neposredna posledica autorove razočaranosti i potresenosti posledicama boljševičke revolucije. Zbog obilja istorijskih činjenica roman se pokazao i kao izuzetno zahvalan istorijski izvor, a mi ćemo se ovoga puta zadržati pre svega na njegovim likovima, odnosno ličnostima koje su pod njima skrivene.

### *Krugovi i trouglovi ruskih intelektualaca*

Kraj prošlog i prve decenije ovoga veka obeležilo je, po brojnosti značajnih imena i kratkoći perioda, neobično bujanje intelektualnog života u ruskoj carevini. Njegovi akteri su se uglavnom međusobno poznavali i saradivali, dok su za ogromnu većinu svojih sunarodnika činili egzotičan i zatvoren krug, za koji ovi nisu imali ni interesovanja ni razumevanja. Veze, koje su održavale njihove kružoke i trouglove, neretko nisu bile samo intelektualne prirode, nego su ih činili prijateljski, ljubavni ili čak porodični odnosi. Tom svetu je pripadao i njime se inspirisao i sam Zamjatin.

Prvi takav trougao,<sup>5</sup> verovatno izmišljen, čine junaci romana "Šta da se radi?" Nikolaja Černiševskog, Vera Pavlova i njena dva muža. Oni kao da su bili uzor ostalima: Zinaida Hipius i njenom mužu Dimitriju Mereškovskom, koji sa njegovim rođakom Dimom Filosofovom čine trougao; zatim Lili Brik, koja sa Osipom Brikom i Vladimirom Majakovskim ima sličan odnos; kao i Ana Ahmatova i njen muž Nikolaj Gumiljov, koji sa Zamjatinom takođe čine trougao. Naravno, ne treba

4 Utopije su pokušaj da se iz istorijske realnosti pobegne u neki bolji svet, bez protoka vremena, bez patnje i bez smrti. Te slike raja na zemlji u suštini su antiistorične. Najambiciozniji pokušaj ostvarenja utopije i okončanja istorije bila je Oktobarska revolucija. Ali, ona je dovela i do pojave svoje idejne suprotnosti – antiutopije, u kojoj se vreme nikada ne završava i koja je istorična, iako može imati formu fantastike i zasnivati se na surovjoj priči. Distopije su nešto treće. One, kao i utopije, negiraju istorijski proces i isključuju faktor vreme, ali mesto slike raja daju sliku večnog pakla na zemlji (npr. Hakslijev *Vrli novi svet* ili Orvelova 1984). Često ih mešaju sa antiutopijama iako su, po svojoj suštini, bliže utopijama. Vidi opširnije u: Miloradović, Goran; *Pronalazak inženjera Zamjatina odnosno Pokušaj definisanja pojmova utopija, antiutopija, distopija i naučna fantastika na osnovu njihovog odnosa prema istorijskom procesu*, Književna reč, br. 452-453, god. XXIII, 10-25. jan. 1995, s. 3-4.

5 "Trougao Troguba priroda svemira; nebo, zemlja, čovek; otac, majka, dete; čovek kao telo, duša i duh; mistični broj tri; ternar; prva geometrijska slika, pa otud osnovni prikaz površine; "Površina je sačinjena od trouglova" (Platon) (...)" Kuper, Džin Kembel; *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*, Beograd 1986. s. 175. (u daljem tekstu: Dž. K. Kuper; *Enciklopedija ...*) Fabulu (površinu) romana *Mi* čine trouglovi koji simbolizuju odnose među likovima (temenima trouglova). Zamjatinovo shvatanje sveta je u osnovi trijalističko: "+,-,-- to su tri škole u umjetnosti – i nema drugih. Tvrdnja, negacija i sinteza – negacija negacije. Silogizam je zatvoren, krug završen. Nad njim se pojavljuje novi – i sve vreme isti – krug. I tako od krugova – spirala umjetnosti što podupire nebo. (...)" Zamjatin, Jevgenij; *O sintetizmu*, Književna smotra, 40/XII/1980, s. 38. (u daljem tekstu: J. Zamjatin; *O sintetizmu...*)

zanemariti ni najstariji od pomenutih trouglova, koji čine Adam, Eva i Zmija (đavo), a koji predstavlja mitološku matricu u kojoj autor gradi odnose među svojim likovima, poigravajući se sudbinama i karakteristikama nekih svojih savremenika.

Slične trouglove stvaraju i likovi<sup>6</sup> u romanu "Mi". Jedan čine D-503, O-90 i R-13, a na njega se nadovezuje drugi: D-503, R-13 i I-330, a preko nje je sa svima njima povezan i S-4711. Kroz radnju romana se naziru i drugi, više-manje povezani trouglovi, od kojih je izgrađen čitav sistem odnosa, a svi su oni obuhvaćeni državnom piramidom, čije najviše (ćelavo) teme čini Dobrotvor.

Što se tiče brojeva, oni su pažljivo i smišljeno odabrani. Već sam broj od 40 beležaka<sup>7</sup> (tj. poglavlja) ima svoju duboku pozadinu, a naročito imena, odnosno brojevi junaka, imaju bogato simboličko značenje. Dobrotvor, Broj nad Brojevima, jedini nije numerisan, čime se izdvaja iz bezlične mase svojih sledbenika, dok svi muški brojevi sadrže suglasnik i neparan broj (npr. D-503), a ženski samoglasnik i paran broj (npr. I-330). Slova su ponekad ćirilična, a ponekad latinična, jer autoru je pre svega bitan njihov oblik, koji mora da grafički izrazi izgled i karakter pojedinca. Sjedinjujući osobine odabranih književnih ili mitskih junaka i nekih istorijskih ličnosti i dajući im numerička imena Zamjatin je stvorio zanimljiv ansambl likova bremenit bogatom simbolikom, a koji nosi i mnoge informacije bitne za istoričara. Pokušajmo da ih istražimo.

### D-503

Kao i svi muški brojevi u romanu, D-503 se sastoji od suglasnika i neparnog broja.<sup>8</sup> Slovo "D" je ćirilično jer je grafički najkvadratnije, čime odražava karakter junaka, njegov krajnji racionalizam. On je konstruktor vaseljenskog broda "Integral", a ujedno i lirski subjekt i glavni junak romana, pisanog kao ispovest. Zbog tog dvostrukog

6 Imena likova u ovom romanu čine kombinacije slova i brojeva koje svaki pojedinac nosi urezane na zlatnoj pločici na svojim grudima.

7 "Četrdeset Okušavanje; proba; inicijacija; smrt. Kao umnožak broja četiri, celovitost je i sveukupnost. (...) četrdeset je dana velikog posta, prema Hristovih četrdeset dana u pustinji; četrdeset dana uskrsnuće, od Uskrsa do Vaznesenja (...)" Dž. K. Kuper; *Enciklopedija ...* s. 27.

8 "Brojevi U mnogim tradicijama, naročito u vavilonskoj, hinduskoj i pitagorejskoj, broj je temeljni princip, iz kojeg proizlazi objektivni svet; istočnik je svega i harmonija na kojoj počiva svemir. (...) U hermetičnoj filozofiji je svet brojeva izjednačen sa svetom razuma. (...) Za Platona su brojevi harmonija svemira (...) Neparni brojevi su muško, a parni žensko (...)" Isto; s. 20.

položaja kod njega će se pojaviti i dvostruka ličnost, kada zavodljiva I-330 u njemu probudi potisnuti nagon.<sup>9</sup>)" Poreklo te ideje je očigledno, to je situacija samog Zamjatina, inženjera i pisca, boljševika i jeretika,<sup>10</sup> a karakteristična je i za druge njegove junake.<sup>11</sup> Ali, odbacivši boljševizam (1917. je istupio iz partije) i brodogradnju i potpuno se okrenuvši književnosti, on taj konflikt razrešava. U svojim jeretičkim momentima u odnosu na radikalno racionalističko i totalitarno društvo u kome živi i koje je i sam gradio, D-503 je sam pisac.

Za, u odnosu na državu, pravoverni i lojalni deo njega poslužio je, izgleda, Aleksej Gastev (1882-1941), ruski pesnik radničkog porekla, koji je imao zanimljiv pogled na budućnost: "(...) Mašinizacija ne samo gesti, ne samo radno-proizvodnih metoda, već mašinizacija svakidašnjeg mišljenja, spojena s krajnjim objektivizmom, izrazito normalizira psihologiju proletarijata (...) Upravo ova crta daje proleterskoj psihologiji izrazitu anonimnost, koja dopušta da kvalificiramo zasebnu proletersku jedinicu kao A, B, C, ili kao 325, 075 i 0 i t. sl. (...) kretanje ovakvih kolektiva-kompleksa približava (se) kretanju stvari, u kojima (...) postoje samo ravnomjerni, normalizirani koraci, postoje lica bez ekspresije, duša koja je lišena lirike, emocija, koja se ne mjeri krikom ni smjehom, već manometrom i taksametrom. (...)"<sup>12</sup>

Ovo se umnogome poklapa sa slikom društva kome se, nakon duge i ogorčene borbe,<sup>13</sup> priklonio D-503: "(...) Kao i uvek Fabrika Muzičkih instrumenata je svim svojim dimnjacima pevala Marš Jedinstvene Države. U simetričnim redovima, po četvoro, udarajući oduševljeno takt, išli su brojevi – stotine, hiljade brojeva u plavičastim unifama, sa zlatnim pločicama na grudima – državni broj za svakoga i svaku. (...)"<sup>14</sup> Ali, i ovo se može radikalizovati: "(...) *Svaka iskra*

9 "(...) Bilo je dva mene. Jedan ja – pređašnji, D-503, broj D-503, a drugi... Ranije je on tek pomalo isturao svoje kosmate šape iz ljuštura, a sada je izmilio čitav, ljuštura je pucala, u trenutku će se razleteti u komadiće i ... i šta onda? (...)" J. Zamjatin; *Mi* ... s. 61.

10 "(...) Pravedno sijeku glave heretičkoj književnosti koja dira u dogme: ta je književnost štetna. Ali je štetna književnost korisnija od korisne: zato što je antientropijska, ona je sredstvo borbe sa zakrećenjem, sklerozom, korom, mahovinom, smirenjem...

Heretici su potrebni zdravlja radi; ako ih nema treba da ih se izmisli. (...)" Zamjatin, Jevgenij; *O književnosti, revoluciji i entropiji*, objavio Flaker, Aleksandar u: *Heretici i sanjari*, Zagreb 1988, s. 57. (u daljem tekstu J. Zamjatin; *O književnosti*...)

11 Na primer, poručnik Šmit i Tihmen iz *Bogu iza leđa*, ili Martin Martinič iz *Pećine*, takođe su podeljene ličnosti.

12 Gastev, Aleksej; *O tendencijama proleterske kulture* (1919), objavio Flaker, Aleksandar u: *Sovjetska književnost 1917-1932*, Zagreb 1967, s. 28-29.

13 "(...) Tu se đavo s bogom bori, a bojno polje su srca ljudska. (...)" Dostojevski, Fjodor Mihajlovič; *Braća Karamazovi I*, Beograd 1973, s. 139. (u daljem tekstu: *Braća Karamazovi*...)

14 J. Zamjatin; *Mi*..., s. 9.

*dinamomašine jeste iskra najčistijeg razuma; svako kretanje klipa jeste besprekorni silogizam. Ali, zar u vama nije isto takav nepogrešivi razum?*

*Filozofija dizalica, presa i pumpi jeste – dovršena i jasna kao krug šestara. A zar je vaša filozofija manje šestarska? (...)*

*Da li ste ikada videli da se za vreme rada na fizionomiji pumpnog cilindra – rasplinjava daleki, besmisleno-sanjalački osmeh? (...)*<sup>15</sup>

Osim navedene dvojice, svoj prilog liku D-503 dao je i praotac Adam. Naime, Zamjatin je odnos svog junaka sa obema ženama izgradio na biblijskom motivu, gde je D-503 Adam, "njegova" O-90 Eva, a I-330 sa svojim " (...) neobično belim i ostrim zubima (...)"<sup>16</sup> i "(...) tanana, oštra, tvrdoglavo gipka, kao bič (...)"<sup>17</sup> – Zmija (odnosno đavo). Tek nakon njenog upliva, O-90 uspeva da navede D-503 da joj napravi dete, čime smrtno sagrešuju pred Jedinstvenom Državom (tj. Dobrotvorom – Bogom ovog izokrenutog raja).

Pored ove iskonske i iracionalne strane, simbolizovane njegovim rukama,<sup>18</sup> koje se boji i nastoji da je suzbije, postoji i druga, koju teži da nekritički razvije, sledeći Sokratov zaključak da je vrhunsko dobro – razum. Težeći da sve aspekte svog postojanja racionalizuje, D-503 je doterao dotle da sebe doživljava kao kvadrat: "(...) Evo šta: zamislite – kvadrat, živ, divan kvadrat. I on treba da priča o sebi, o svom životu. (...) Eto, i ja sam čitavo vreme u tom kvadratnom položaju. (...)"<sup>19</sup>

I ne samo u kvadratnom, već i u obrnutom položaju: "(...) Ja vidim: kao u vodi: – u staklenoj površini obešeni su nogama uvis izokrenuti, blistavi zidovi; i izokrenuto, kao na podsmeh, nogama uvis – obešen sam ja. (...)"<sup>20</sup> U stvari, ceo roman se može posmatrati kao izokrenuto<sup>21</sup> (satanističko) Sveto pismo. Tada D-503 figurira i kao sin

15 J. Zamjatin; *Mi...*, s. 187. U pitanju je odlomak iz "Državnih novina", u kome se nešto dalje kaže: "(...) istoričari Jedinstvene Države mole da im se uvažavaju ostavke kako ne bi zapisivali sramne događaje. (...)" Ovo znači da je, po Zamjatinovom mišljenju, sovjetska historiografija imala selektivno pamćenje od samog svog početka.

16 Isto; s. 10.

17 Isto; s. 11.

18 "(...) Nikako ne volim kad gledaju na moje ruke: sve u dlakama, kosmate – kakav besmislen atavizam (...)" Majmunske (...) Isto; s. 12.

19 Isto; s. 24. A **Kvadrat** inače simbolizuje: "Zemlja, nasuprot krugu nebesa; zemaljsko postojanje; Statično savršenstvo; nepromenljivost; integracija (...) poštenje; pravodušnost; čestitost; moralnost (...)" Dž. K. Kuper; *Enciklopedija...* s. 84.

20 J. Zamjatin; *Mi...* s. 93.

21 **Obrnutost/naopakost** Međudelovanje suprotnosti; jedno svojstvo kao izvorište svoje suprotnosti, smrt kao izvorište života, dobro zla, itd. Simboli su joj peščanik, naopako okrenuto drvo, dvogubi trougao ili "Solomonov pečat", dvoguba spirala, slovo X, čovek obešen s glavom nadole. Takođe znači da se "svaka istinska analogija mora primeniti obrnuto", "kako ozgo, tako ozdo" " Dž. K. Kuper; *Enciklopedija...* s. 114

antiboga, tj. Antihrist, koji nakon svojevrstnih blagovesti u prvoj belešci, prolazi kroz svoja iskušenja da bi nakon četrdeset dana (odnosno poglavlja) vaskrsnuo u savršenog građanina Jedinствене Države i time se vratio u izgubljeni raj.<sup>22</sup>

## O-90

Njeno ime, kao i kod svih ženskih likova sastoji se iz samoglasnika i parnog broja. Slovo "O" simbolizuje njen karakter i ulogu u romanu. O-90 je Eva kojoj nije dozvoljeno da rađa jer je za desetak santimetara niža od "Materinske Norme". "(...) Ona liči na svoje ime (...) sva okruglo uglačana, i ružičasta O – usta – otvorena su u susret svakoj mojoj reči. I još: okrugli, bucmasti prevoji na korenu šake – takvi su kod dece. (...) "<sup>23</sup> Osim toga, ona raspolaže i sa par okruglih, modrih očiju i jezikom malo prebrzim za svoju pamet."<sup>24</sup> O-90 je potpuno određena svojom materinskom svrhom, čak i kad je D-503 izneverava, čak i kad joj zbog nje preti sigurna smrt od Mašine Dobrotvora (neka vrsta električne giljotine).<sup>25</sup>

U društvu gde je sve regulisano na racionalističkim principima nema mesta za osećanja ni porodične odnose, ali ono što je u XX veku izazivalo zlobne komentare u XXX (kada se odvija radnja romana) će biti normalno. D-503 piše: "(...) Draga O... Dragi R... (...) ipak smo ja, on i O – trougao, makar i raznostrani, ali ipak trougao. (...) mi smo – porodica. (...) "<sup>26</sup> A deset vekova unazad, Lili Brik je pisala u svojoj belešci "Kako se to odigralo": "(...) Od 1915. godine, moji odnosi sa Osipom su prešli u čisto prijateljske, i ta ljubav (sa Majakovskim) nije mogla pokvariti ni moje prijateljstvo s njim, ni prijateljstvo Majakovskog i Brika. (...) Ja i Osja više nikad nismo bili fizički intimni, tako da sve spletke o "trouglu", "ljubavi utroje" itd. – uopšte ne liče na ono što je bilo. (...) "<sup>27</sup>

22 O ovoj simbolici vidi detaljnije u: Bilington, Džon; *Ikona i sekira*, Beograd 1988, s. 587-591. (u daljem tekstu: Dž. Bilington, *Ikona i sekira*...)

23 J. Zamjatin; *Mi*... s. 8.

24 Isto; s. 12-13.

25 "(...) Ali samo hoću – moram od vas dete – ostavite mi dete i otići ću, otići ću! (...)

- Šta? Prohtela vam se Mašina Dobrotvora? (...)

- Neka! Ali ja ću osetiti – osetiću ga u sebi. Makar nekoliko dana (...). Jedan dan! (...)"

Isto; s. 118. Nemoguće je prevideti vezu sa filozofijom zasnovanom na "čudu života", koju je Zamjatin preuzeo od Dostojevskog.

26 Isto; s. 48.

27 *Ljubav je srce svega, Prepiska Vladimira Majakovskog i Lili Brik 1915-1930*, priredio: Jangfelt, Bengt; Beograd 1988, s. 16-17. (u daljem tekstu: B. Jangfelt, *Ljubav*...) Jangfelt nešto dalje koristi isti izraz kao i Zamjatin: "(...) Po rečima ljudi bliskih Lili i Osipu, Osip je bio dosta ravnodušan prema erotskoj strani ljubavi, i zato konflikti slične vrste nisu u "porodici" niicali.

Lili Brik, naravno, ne može biti prototip za O-90, jer njena su interesovanja bila okrenuta umetnosti i društvenom životu, gde je imala dominirajuću ulogu, a decu nikada nije želela. Zamjatin je preuzeo sam odnos, kao i lik Majakovskog (za R-13), dok je Lili zamenio sa O-90, a Brika sa D-503. Lili i Osipa upotrebio je na drugom mestu.

Kao trudnica O-90 je u potpunosti opravdala svoje ime: "(...) Sva je bila nekako naročito, uokvireno, gipko, okrugla. Ruke i lopte grudi, i čitavo njeno telo, meni tako poznato, zaokrugljivalo se i zatezalo unifu (...) Nehotice sam pogledao na njen okrugli trbuh pod unifom. (...)"<sup>28</sup> Ona je, dakle, krug<sup>29</sup> i spojivši se sa D-503, koji je kvadrat, čini mandalu, koja je šematski prikaz kosmosa; ali rodiće ipak čoveka, čime je Zamjatin svakako želeo da simbolizuje jedinstvo mikro- i makrokosmosa.<sup>30</sup>

### R-13

Ovaj lik je pesnik u državnoj službi, prijatelj D-503 iz školskih dana, sa njim i O-90 čini "porodicu" ili "trougao".<sup>31</sup> U njegovom fizičkom izgledu i upečatljivom karakteru nemoguće je ne prepoznati Vladimira Majakovskog, koji je svojom korpulentnom figurom i "izvitoperenom logikom" istisnuo sve druge moguće pretendente na prototip za ovaj lik. Latinično slovo R grafički predstavlja njegov izazivački stav u umetnosti i životu, ali i fizički izgled – kao da se isprsiu i jednu nogu isturio ispred sebe.<sup>32</sup> Njegov broj asocira na prvobitni naziv poeme

(...) s. 32.

- 28 J. Zamjatin; *Mi...* s. 178. "Unifa" je skraćeno od "uniforma". Zamjatin se podsmeva maniji skraćena za sve i svašta, koja je u Rusiji zavladała sa boljševizmom.
- 29 "Krug" Univerzalan simbol. Sveukupnost; celovitost (...) okruglost je sveta kao najprirodniji oblik (...) svekoliko ciklično kretanje; dinamizam; beskrajno kretanje; (...) kružno ili "neomeđeno" simbolizuje žensku tvornu moć nasuprot "omeđenoj" pravolinijskoj, muškoj, očinskoj (...) Krug s kvadratom je nebo i zemlja; integracija (...) zajedno su dovršenost; vasseljensko jaje (...) Dž. K. Kuper, *Enciklopedija...* s. 79-80. Ta njihova "dovršenošć", odnosno novi čovek koga su stvorili, produžiće (idealno) radnju romana, tj. istoriju. Time se probija zatvoreni krug u kome egzistiraju utopije. Vreme teče dalje, rođena je antiutopija, odnosno pisac se izmirio sa istorijom.
- 30 Tema rađanja i obnove života, povezana sa simbolikom kruga, centralni je motiv Zamjatinove književnosti. Osim u romanu, najdirektnije se sreće u pripovetkama "Poplava", "Priča o najvažnijem" i "Utroba". Okrugla O je, znači, i Majka Zemlja.
- 31 "(...) I ja sam prišao njemu, R-u. Istina, on nije tačan, nije ritmičan, ima nekako izvitoperenu, smešnu logiku, ali smo mi ipak – prijatelji. Nismo uzalud, nas dvojica, pre tri godine izabrali ovu milu, ružičastu O. To nas je nekako još čvršće vezalo nego đaćko doba. (...)" J. Zamjatin; *Mi...* s. 45.
- 32 Prevodilac romana na srpski, Mira Lalić, kao da nije primetila da su slova u imenima likova njihova grafička predstava. Ona ih, u knjizi koja je inače štampana ćirilicom, sva prevodi kao latinična slova (?), iako u ruskom originalu ima i ruskih ćirilićnih (Д, Ю), ali i latinićnih



"Oblak u pantalonama", koji je glasio "Trinaesti apostol". I kad smo već kod naslova, "Mi" je svakako parodija mase proletkultovskih i futurističkih naslova iz tog vremena koji popularišu kolektivizam, a koje odlično predstavlja baš Majakovski svojim delima: "Mi", "Naš marš", "Mi kročimo" i sl, a u romanu često odzvanja i "Marš Jedinствене Države", što bi takođe mogla biti aluzija na popularnog pesnika.

Evo njega: "(...) Recimo, stari moj drug, R-13, pesnik, crnačkih usana – ma njega svi poznaju. (...) "<sup>33</sup> "(...) R-13 govori grcajući, reči iz njega pljušte, iz debelih usnica – prskanje; svako "p" – vodoskok, "pesnici" – vodoskok. (...) "<sup>34</sup> A takođe i "(...) To bi bilo, – "b" – vodopad iz debelih, mljackavih usana... (...) "<sup>35</sup> Savremenici iz "Teatralne gazete" doživeli su nastup Majakovskog u "Кафе поетов" 1917. godine vrlo slično: "(...) Ima četvrtasta ušta iz kojih ne izlijeću riječi nego gromoglasno kamenje alpske bujice (...) Zamisli su mu kosmogonijske, ali on nije Dante nego Walth Whitman. Pristajalo bi mu da vlada stihijama (...) "<sup>36</sup> Sa njima se slaže i kritičar Aleksandar Voronski: "(...) Bezuslovni su energija i ustremljenost jezika Majakovskog. Između ostalog, pesnik je ravnodušan prema nosnim i mekim glasovima i očigledno im pretpostavlja usnene i šuštave. Najomiljenija slova njegove azbuke su B, V, Ž, ŠĆ (...) "<sup>37</sup>

Na fotografijama Majakovskog može se prepoznati i R-13, kako ga daje Zamjatin: "(...) njegov potiljak to je nekakav četvrtasti, pozadi privezani koferčić (...) "<sup>38</sup> Ili ovo: " (...) Nad mojom glavom sleva, na klupi – iskočio je odjednom R-13 – štrcajući, crven, gnevan. (...) Ona ga je čvrsto držala za vrat, a on ju je u ogromnim skokovima – s klupe na klupu – odvratan i vešt kao gorila – nosio naviše. (...) "<sup>39</sup> Majakovski

slova (R, S, I). Vidi: Замјатин, Евгений; *Избранные произведения*, Moskva 1989.

33 J. Zamjatin; *Mi...* s. 24. Doduše, "crnačke usne" je imao i mulat Boris Pasternak, ali to je i jedina njegova veza sa likom iz romana.

34 Isto; s. 44.

35 Isto; s. 46.

36 A. Flaker; *Ruska avangarda...* s. 201. Ni pesniku iz romana ne nedostaju "kosmogonijske zamisli": "(...) Pomislite ("p" – fontana) – drevna legenda o raj u ... Pa to je o nama, o sadašnjici. Da! Zamislite. Onim dvoma u raj u bilo je dato da biraju: ili sreća bez slobode – ili sloboda bez sreće; trećeg nema. Oni, klipani, izabrali su slobodu – i šta onda: jasno – onda su vekovima čeznuli za okovima. (...) I tek smo se mi ponovo dosetili kako da povratimo sreću (...) Mi i drevni Bog smo zajedno, za jednim stolom. Da! Pomogli smo Bogu da konačno savlada đavola – pa to je on gurnuo ljude da pogaze zabranu i okuse ubitačnu slobodu, on zmija podmukla. A mi nju čizmetinom po glavi – tras! I gotovo: opet raj. (...) " J. Zamjatin; *Mi...* s. 66. Ovde autor upire prstom na slepi zanos sa kojim su mnogi umetnici dočekali Oktobarsku revoluciju i demaskira utopističku srž boljševizma. Majakovski je samo zgodan primer. (Vidi i: A. Blok; *Dvanaestorica*).

37 A. K. Voronski; *Književni portreti*, Beograd 1964. s. 202.

38 J. Zamjatin; *Mi...* s. 47.

je bio za glavu viši od prosečnog savremenika, a po telesnoj konstituciji više je ličio na rvača nego na poetu.

Zamjatin svome junaku dodeljuje lepu smrt: R-13 gine kao jedan od pobunjenika pri neuspešnom pokušaju rušenja Jedinствene Države (Zamjatinovo iskustvo revolucije 1905?), kao da je time želeo da poruči Majakovskom da bi mu bolje bilo da je umro dok je revolucija još bila mlada, lepa i zavodljiva, nego što se pretvorio u činovnika Agitpropa i živi spomenik naivnosti. Ovome će trebati još desetak godina da to shvati.<sup>40</sup>

### I-330

Ovaj ženski broj već je identifikovan kao Zmija (đavo) u rajskom vrtu. Ona ima ključnu ulogu u antidržavoj zavereničkoj organizaciji "Mefi", što je skraćenica od Mefisto.<sup>41</sup> I-330 bezobzirno manipuliše svojom seksualnošću i tuđim osećanjima, gradeći na taj način mrežu uticajnih i od nje zavisnih ljudi na svim nivoima (osim najvišeg), pomoću koje pokušava da uništi Jedinственu Državu. Д-503 je zanima pre svega kao konstruktor svemirskog broda "Integral" čijim zauzimanjem (poput pobune na "Potemkinu", kojoj je Zamjatin prisustvovao) treba da otpočne prevrat, ali naivni i prolećem omamljeni inženjer to ne uviđa do pred kraj romana, kada ima vremena još jedino za očaj i kajanje.

Mira Lalić smatra da je "(...) I-330, nastala u drugoj deceniji ovog veka, verovatno i danas najmoderniji lik žene u novijoj ruskoj književnosti. (...) "<sup>42</sup> To nije ni čudno, ako se ima u vidu ko su joj preteče.

Prva i najstarija je Vera Pavlovna, junakinja romana Nikolaja Černiševskog "Šta da se radi?", i mogući uzor ostalim ženama koje će biti pomenute. Tema tog romana i svrha Verinog života je oslobođenje

39 Isto; s. 151. A ni ono "gorila" nije slučajno: "(...) Životinjska simbolika zauzima značajno mesto u stvaralaštvu Majakovskog, koji često poistovećuje sebe sa psima, konjima, medvedima i drugim životinjama, koje su, kao i pesnik, otuđene, izolovane od sveta ljudi, od mase. (...) " B. Jangfelt; *Ljubav...* s. 18. Takođe obratiti pažnju na potpise Majakovskog: to su crteži pseta, ili rečju – Štene (Шенок).

40 Odnos Majakovskog prema utopizmu pokušao je da objasni Branko Polić u svojoj knjizi *Poetika i politika Vladimira Majakovskog*, Zagreb 1988. On, međutim, Majakovskog nije razumeo. Nema ni utopije, ni distopije ni antiutopije u njegovoj poeziji (kako smatra Polić), već jedino u životu. Majakovski je dugo, čak uprkos sopstvenim zapažanjima, gajio iluzije o "domovini proletera". Njegova poezija je apologija onoga što je smatrao ostvarenom utopijom (vidi nap. 36). Kada je shvatio zabludu, sam sebi je izrekao najstrožu kritiku. Najbolje stihove napisao je o ljubavi prema ženi, a ne čovečanstvu.

41 Među prvima to je zapazio Viktor Šklovski u svojoj knjizi *Пять человек знакомых*, Tiflis 1927, gde kritikuje roman *Mi*. Vidi: A. Flaker, *Ruska avangarda...* s. 275-276.

42 Zamjatin, Jevgenij; *Kristali i snoviđenja*, (predgovor Mira Lalić), Beograd 1981, s. 21.

žene u ruskom društvu. Vera odlično svira klavir, kao i "đavolice" kod Zamjatina; obe stvaraju kružok intelektualaca uz pomoć koga teže da promene društveno stanje; sa svojim prvim i drugim mužem Vera živi kao u internatu, u odvojenim sobama i prema rasporedu časova, koji reguliše čak i bračne dužnosti, slično kao u Jedinstvenoj Državi; a Verinu izjavu, dostojnu palog anđela: "(...) No, glavna je neovisnost! Raditi, – što hoću; živjeti – kako hoću, nikoga ne slušati, ništa ni od koga ne zahtijevati, nikoga ne trebati!..."<sup>43</sup> I-330 bi sigurno potpisala.

Zinaida Hippius sa svojim mužem Dimitrijem Mereškovskim predstavlja par kakav opisuje i Zamjatin: "(...) Od toga dana sam je (I-330) video samo jednom, za vreme šetnje. (...) S njom pod ruku – njoj do ramena – dvostruki S (...)"<sup>44</sup> Mereškovski je bio sitan i pogrbljen čovek, a Zinaida krupna, rida žena. Oni su u Petrogradu do 1919, a kasnije u Parizu imali vrlo cenjen književni salon, koji podseća na "Drevnu Kuću" iz romana "Mi", u kojoj se sastaju Mefi. Na zapad su pobjegli skupa sa Dimom Filosofovim, sa kojim čine porodični i intelektualni trougao. Zinaidu zbog njenih oštrih književnih kritika zovu "veštica", čime je u srodstvu sa "đavolicom", a takođe i svojim darom i obožavaocima, jer se, osim književnošću i filozofijom, bavila i sakupljanjem burmi muškaraca "(...) sa kojima je imala posla (...)",<sup>45</sup> dok se za I-330 kaže da je "(...) Vrlo interesantna, talentovana žena. Ima mnogo poklonika. (...)"<sup>46</sup> Obe su, znači, upadljivo promiskuitetne, a nijedna nema dece niti ih želi. Beli i Filosofov su sa Zinaidom izvodili nekakve misterije, zbog čega je zovu Belom Đavolicom. Obe su u svom krugu muškaraca izrazito dominantne.

Za Lili i Osipa Brika je već konstatovano da su činili "porodicu" sa Majakovskim: "(...) U skladu sa Lilinim mišljenjem, kao obrazac njihovog životnog eksperimenta, služila je knjiga Černiševskog "Šta da se radi?". "(...) Slično "novim ljudima" Černiševskog, oni su zaista pokušavali da se bore s ljubomorom i drugim pojavama "starog načina života (...)"<sup>47</sup> Lili se, osim toga, dosledno pridržavala teorije Aleksandre Kolontaj o "slobodnoj ljubavi", a iz prepiske se vidi da su i ona i Majakovski imali brojne ljubavne avanture. Tu je Lili sasvim nalik I-330, a obe su bile i pijanistkinje i obe su stvarale intelektualne kružoke:

43 Černiševskij, Nikolaj; *Što da se radi?*, Zagreb 1921, s. 87. (u daljem tekstu: N. Černiševskij, *Što da se radi?*...)

44 J. Zamjatin; *Mi*... s. 91.

45 Rajčić, Biserka; *Zinaida Hippius – pisac dekadentne mašte*, Ruski almanah, br. 2, leto/jesen 1992, s. 55. (u daljem tekstu: B. Rajčić; *Zinaida Hippius*...)

46 J. Zamjatin; *Mi*... s. 39.

47 B. Jangfelt; *Ljubav*... s. 33.

"(...) I evo, Majakovski me je uveo u stan koji nije ličio na druge, kitnjast od tkanina rukom šaranih i bojanih, zvonak od stihova tek napisanih ili tek pročitanih, sa blistavim vatrenim očima domaćice, koja ume da ubedi i iznenadi sopstvenim mišljenjem (...)"<sup>48</sup>

Kada je I-330 odvela Д-503 u svoj "salon" u Drevnoj Kući čekao ga je sličan prizor: "(...) mi smo u mračnoj, neurednoj prostoriji (oni su to nazivali "stan"). Onaj, najčudnovatiji, "kraljevski" muzički instrument – i divlja neorganizovana, suluda – kao ondašnja muzika – šarolikost boja i oblika. Bela površina – gore; tamnomodri zidovi; crveni, zeleni, narandžasti povezi drevnih knjiga; žuti mesing – svećnjaci (...) U tom trenutku – video sam samo njene oči. (...) Preda mnom – dva jezivo mračna prozora, i unutra tako neznani, tuđ život. Video sam samo vatru – tamo gori nekakav naročit "kamin" (...)"<sup>49</sup>

Već je rečeno da je I-330 imala "neobično bele i oštre zube" i njih je moguće zapaziti i na fotografijama Lili Brik, kao i njene "blistave, vatrene oči". Takođe, nema sumnje da je Zamjatin pohodio ovakve salone i kružoke i da je bio upoznat sa međusobnim odnosima njihovih aktera. Njegov roman je u javnost dospelo kružeći po ovakvim sedeljkama, gde je čitan i komentarisano, a tu je pisac nalazio i uzore za svoje junake.

Peti (da li i poslednji?) prilog liku I-330 dala je Ana Ahmatova, čijeg omiljenog pesnika, Puškina, srećemo u vidu biste u Drevnoj Kući.<sup>50</sup> Ana je, kao i njene prethodnice, bila izrazito emancipovana i društveno aktivna, kako u umetnosti tako i u ličnom životu. Zamjatin ju je dobro poznao, pa je mogao da u eseju "O sintetizmu", koji je napisao 1922. povodom izložbe crteža Jurija Anjenkova, kaže: "(...) Portret Ahmatove – ili točnije: portret obrva Ahmatove. Od njih – kao od oblaka – lake, teške, sjenke po licu, i u njima – toliko gubitaka. One su poput ključa za muzički komad: ključ je stavljen – i čuješ što govore oči, crnina kose, crne brojanice na vrhovima. (...)"<sup>51</sup> Lice I-330 je takođe svo konstruisano oko obrva: "(...) ja sam primetio čudnu kombinaciju:

48 Isto; s. 13, svedočanstvo Nikolaja Asejeva o poseti Lilinoj sedeljci.

49 J. Zamjatin; *Mi...* s. 30-32.

50 "(...) Sa police na zidu, pravo meni u lice, jedva se приметно osmehivala prčasta asimetrična fizionomija nekog drevnog pesnika (izgleda, Puškina). (...)" Isto; s. 32. A o Ahmatovoj Nadežda Mandeljštam za 1919. godinu piše: "(...) Zatim se dugo vrijeme družila s Puškinom (...) Ni za koga se od živih nije toliko osobno i strastveno zanimala. (...)" N. Mandeljštam; *Strah i nada II*, Zagreb 1988, s. 25. Viktor Šklovski je, međutim, u kipu prepoznao secesionistički rad iz 1883, ruskog vajara Antokolskog, koji predstavlja Mefista. Vidi: A. Flaker; *Ruska avangarda...* s. 275-276. Osim diskretnog upućivanja na Ahmatovu ovo mesto je zanimljivo i zbog veze Puškin – Mefisto.

51 J. Zamjatin; *O sintetizmu...* s. 40.

tamne obrve visoko podignute prema slepoočnicama – podsmešljiv oštar trougao, okrenut vrhom naviše – dve duboke borice, od nosa prema uglovima usana. I ta dva trougla su na neki način protivurečila jedan drugom, stavljali su na čitavo lice taj neprijatni, razdražujući X – kao krst: krstom precrtano lice. (...)"<sup>52</sup>

Ali, nije samo fizički izgled Ahmatove bio razlog za ovakvu karakterizaciju lika. Zamjatin, kao pažljiv čitalac Dostojevskog, sigurno je znao šta je đavo rekao Ivanu Karamazovu: "(...) Nekakvim tamo praiskonskim nalogom, koji ja nikako ne mogu da shvatim, određen sam da sve 'poričem' (...) odabraše jarca zavetnog na žrtvu, nagnaše ga da piše u rubrici kritike i tako se stvori život. (...) Kad bi na zemlji sve bilo razumno, onda se nikad ništa ne bi dogodilo. (...) Ljudi uzimaju svu tu komediju kao nešto ozbiljno, kraj sve svoje neosporne pameti. I u tome je njihova tragedija. I pate, naravno, ali ... ali zato žive, žive realno, ne fantastično; jer patnja i jeste život. (...) No, a ja? Ja patim, ali ne živim. Ja sam iks u neodređenoj jednačini. (...)"<sup>53</sup> Ahmatova je, dakle, I-330, I-330 je iks, iks je đavo, a đavo je kritičar. Čega? Onoga što jeste, što postoji. U romanu to je Jedinствена Država pod staklenom kupolom, projekat raja koji se ostvario kao ostrvce racionalističkog pakla sred podivljale zeleno-plave planete.<sup>54</sup> U istoriji to je boljševička Rusija.

Mefi, koji se bore protiv Jedinствене Države, uprkos svom imenu, u romanu imaju pozitivnu ulogu. To znači da za Zamjatina plus i minus nemaju značenje dobra i zla, već prosto dva pola, koji se mogu i zameniti. Čista konvencija, kao u matematici. On je, izgleda, svet

52 J. Zamjatin; *Mi...* s. 56-57. Zamjatin je sigurno bio svestan simbolike krsta: "Krst Univerzalni simbol iz najdavnijih vremena; (...) vertikalna linija je nebesna, duhovna i intelektualna, pozitivna, aktivna i muška, dok je horizontalna zemaljska, racionalna, pasivna te negativna i ženska, a ceo krst obrazuje praiskonskog androgina. Krst je dualizam u prirodi i jedinstvo suprotnosti (...)" Dž. K. Kuper; *Enciklopedija...* s. 76-77.

"X Simbol OBRNUTOSTI (v. to): "Svaka istinska analogija mora se primeniti obrnuto.(...) celokupna simbolika KRSTA (v. to) i njegova je simbolika." Isto; s. 190.

53 F. M. Dostojevski; *Braća Karamazovi II...* s. 402. Dostojevski u ovom odlomku povlači ostru crtu između utopije (fantastičnog) i istorije (realnog). Zamjatin je ovo shvatanje potpuno usvojio, kao i Crnjanski docnije. Haksli i Orvel nisu. (v. nap. 4 i 55)

54 "Raj U većini tradicija je ograden vrt, vrt-ostrvo ili "zeleni ostrv", pri čemu su značajni izuzeci hrišćanska tradicija, gde je on, kao novi Jerusalim, grad, (...) Simbolizuje praiskonsko savršenstvo i zlatno doba; vaseljensko središte; izvornu nevinost; blaženstvo; savršeno zajedništvo čoveka i boga i svega živog. (...) stanje u kome je nebo tako blizu zemlji da se može dosegnuti (...) Izgubljeni raj straže nemani, zmajevi, ili pak anđeli s plamenim mačevima; ponovo dosegvanje u nj podrazumeva velike teškoće, kušnje i pogibli, koje simbolizuju mukotrpnu duhovnu stazu povratnog putovanja u središte." Dž. K. Kuper; *Enciklopedija...* s. 140-141. Jedinственена Država, očito, predstavlja "Novi Jerusalim", njeno uređenje garantuje nevinost i blaženstvo izabranom narodu zatvorenom u retortu u kojoj sa vrši ovaj grandiozni eksperiment, vaseljenski brod "Integral" treba da dosegne nebo, a glavni junak prolazi golgotu na povratku u izgubljeni raj, koji čuvaju "anđeli" čuvari, itd...

zamišljao kao peščani sat: pesak se presipa iz jedne posude u drugu bez ostatka, plus je puna posuda, prazna je minus, dok se ne napuni. Sve je relativno: Ajnštajn. Nema dobra i zla, smrti nema. Ima seoba: Crnjanski.<sup>55</sup>

Time je I-330 definitivno uobličena. Treba joj još samo dodati cigaretu i čašu likera, u čemu su, na zgražanje svojih malograđanskih savremenika, uživale sve njene istomišljenice pre hiljadu godina.<sup>56</sup>

### S-4711

Iako se i ono sastoji od suglasnika i neparnog broja, ovo ime se od ostalih muških brojeva razlikuje po tome što ima četiri cifre. Svaki korisnik proizvoda kelnske firme "No. 4711" ovaj broj će odmah povezati sa kolonjskom vodom. Početkom dvadesetih godina u Rusiji se do te robe teško dolazilo, osim ako se neko snabdevao u specijalizovanim magacinima za državne službenike. Takvu osobu (uključujući i čekiste) moguće je bilo prepoznati i na ulici – po mirisu. Latinično "S" odražava pogrbljenost figure svog nosioca.

S-4711 je najčešći pratilac I-330, još od momenta kada ih je D-503 prvi put sreo, dok su "(...) U simetričnim redovima, po četvoro (...) "<sup>57</sup> koristili svoju redovnu pauzu za šetnju: "(...) Desno od mene – ona, tanana, oštra, tvrdoglavo gipka, kao bič, I-330, (...) levo – O, sasvim drukčija (...) i na kraju naše četvorke – meni nepoznati muški broj – nekako dvaput izvijen, kao slovo S. (...) "<sup>58</sup> U ovom čudnom broju može se prepoznati muž Zinaide Hipius: "(...) Mereškovskog (...) opisuju kao izuzetno niskog i mršavog, pogrbljenog od sedenja (...) Mereškovski na ulici bili su prizor. Jedinstven. (...) uvek su išli pod ruku (...) Vodili su strogo programiran život. U sat. Čak i u minut. (...) "<sup>59</sup> Baš kao i Zamjatinove heroine i heroji.

55 Zamjatin je, sasvim izvesno, dobro poznao Ajnštajnovu teoriju. Crnjanskog, naravno, nije, ali je ovaj njega sigurno čitao (vidi: M. Crnjanski; *Eseji i prikazi*, Beograd 1991, s. 317). Uostalom, smatramo da je *Druga knjiga seoba* prva (jedina?) srpska antiutopija, u kojoj se njen autor na mnogo mesta izruguje utopističkim idejama, u koje svrstava i srpski pokušaj da se u "Rosii" pronađe izgubljeni raj, "Nova Serbia" umesto Novog Jerusalima. Taj roman završava se rečima: "(...) Bilo je seoba i biće ih večno, kao i porođaja, koji će se nastaviti.

Ima seoba.

Smrti nema!" Do tog zaključka je prethodno došao Zamjatin.

56 J. Zamjatin; *Mi...* vidi s. 58. i 234.

57 J. Zamjatin; *Mi...* s. 9.

58 J. Zamjatin; *Mi...* s. 11.

59 B. Rajčić; *Zinaida Hipius...* s. 56.

Dmitrij Sergejevič Mereškovski, osim fizičke upečatljivosti koja ga je uvela u knjigu, ima i drugih veza sa romanom i njegovim autorom. Bio je jedan od ideologa ruskog simbolizma, a upravo iz tog književnog pravca su potekli akmeisti, sa kojima je Zamjatin bio vrlo blizak. Mereškovski je posebno potencirao "mističku sadržinu" u umetnosti, koju, po njemu, čini "večiti sukob" duha i telesnog, što znači hrišćanskog i paganskog. Dualizam koji karakteriše Zamjatinove ideje tipičan je za Mereškovskog i vidljiv već iz naslova njegovih dela: "Hristos i Antihrist" (na istoj polarizaciji se zasniva i roman "Mi") ili "Tolstoj i Dostojevski" (koji su predstavnici dve suprotstavljene struje ruske misli u XIX veku). U liku S-4711 Mereškovski je ironično združen sa svojim antipodom po filozofskim i književnim shvatanjima i političkim opredeljenjima, čime je Zamjatin verovatno želeo da dočara neshvatljivo jedinstvo suprotnosti koje čini život.

S-4711 je uticajan pripadnik kaste Čuvara, koja nije drugo već tipična tajna policija, poput carističke Ochrane ili boljševičke VČK. Jedan čekista je zaista poslužio kao drugi uzor za ovaj lik: to je Osip Brik, muž i erotski indiferentni pratilac Lili Brik.<sup>60</sup> Osim svoje službe on je bio i vlasnik para karakterističnih ušiju, kakve opisuje Zamjatin, a koje se mogu videti na Brikovim fotografijama, tako da i fizički odgovara liku: "(...) nešto je izvanredno brzo jurnulo u prostor: glava – i ona juri zato što su sa strane – raširena ružičasta krila-uši. I onda krivulja nagnutog potiljka – pogurena leđa – dvostruko izvijenjeno – slovo S. (...) Na njegovoj pločici je sevnulo: S-4711 (...)"<sup>61</sup>

Ali, osim slikovite spoljašnjosti, ovaj lik ima i svoju tajnu: on je dvostruki agent,<sup>62</sup> i njega je I-330 zavrbovala među Mefe. Inspiraciju je Zamjatin mogao naći bilo gde u svojoj okolini, pošto je i predrevolucionarna i boljševička Rusija vrvela od provokatora. Najpoznatiji je slučaj Malinovskog, člana CK boljševičke partije, za koga je to utvrđeno tek nakon otvaranja arhiva Ochrane 1917. On je bio, slično S-4711, pripadnik partijske službe za likvidaciju agenata provokatora. Možda je baš njega imao u vidu Zamjatin?

60 "Osip Brik je radio jedno vreme u VČK, najverovatnije u svojstvu pravnog eksperta. Sudeći po potvrdi Politodela moskovskog GPU-a, on je u toj organizaciji radio od 8. juna 1920. do 1. januara 1924. godine (arhiv Lili Brik)." B. Jangfelt; *Ljubav...* s. 208.

61 J. Zamjatin; *Mi...* s. 38.

62 "(...) I odjednom – meni je kao munja, sinulo u glavi, bestidno jasno: on – on je takođe njihov (...)" Isto; s. 241.

## Dobrotvor

Jedini nenumerisan lik u romanu je šef Jedinственe Države. Iako je u državi on prisutan na svakom koraku, bilo kroz njene institucije, koje obavijaju celo društvo, bilo kroz "Svakodnevnе ode Dobrotvoru",<sup>63</sup> ili sveprisutni strah: "(...) – Šta? Prohtela vam se Mašina Dobrotvora? (...)",<sup>64</sup> ili karakterističnu uzrečicu: "(...) kunem se Dobrotvorom (...)",<sup>65</sup> u romanu se lično pojavljuje svega tri puta, ali uvek spektakularno. Taj "Broj nad Brojevima, pred čijim se "samopožrtvovanim radom" svi "pobožno" klanjaju,<sup>66</sup> ima razgranatu lozu predaka. Pomenimo najvažnije.

Prilikom egzekucije nad pesnikom koji je napisao satiru na račun Dobrotvora vrši se svojevrsna "liturgija", kojom dominira i upravlja on sam. Nakon čitanja bogougodne poezije Dobrotvor lično vrši smaknuće, a potom: "(...) Po starom običaju – deset žena je kitilo cvećem unifu Dobrotvora koja se još nije prosušila od štrcanja krvi. Veličanstvenim korakom prvosveštenika On lagano silazi, lagano prolazi između tribina – a iza njega: u vis podignute nežne, bele grančice ženskih ruku i jednomilionska bura klicanja. (...) Da, nešto od drevnih religija, nešto što čisti, kao oluja i bura – bilo je u čitavoj svetkovini. (...)".<sup>67</sup> U ovom opisu se mogu prepoznati travestirane dionizijske svečanosti u kojima su uglavnom učestvovalе žene i gde se vršilo žrtvovanje i ritualne orgije, sa padanjem u ekstazu na kraju.<sup>68</sup>

63 Isto, s. 73. Ironija na račun utilitarnog shvatanja književnosti, koje je zagovarao Proletkult i njemu bliski pokreti. Na istoj stranici ima još nekoliko naslova: "Cvetovi Sudskih Presuda", "Zakašnjenje na posao", kao i nezaboravne "Stance o polnoj higijeni". Majakovski je 1920. pesmom "Vladimir Iljič!" otpočeo seriju pesama posvećenih Lenjinu. Teško da on i njemu slični pesnici nisu bili meta ovog satiričnog projektila.

64 Isto; s. 118.

65 Isto; s. 134.

66 Isto; s.73.

67 Isto; s. 53. Ceo obred ss. 49-53.

68 "DIONIS (...) je bog vegetacije, veliko božanstvo koje se (...) stalno obnavlja. U Dionisovom kultu i mitu ubičajena je ekstaza, ubijanje i komadanje deteta (sparagmos) i jedenje sirovog mesa (omofagija) (...) U njegovom kultu značajnu ulogu ima falos; Dionis nije nikad predstavljen itifaličan, ali su zato tako prikazani njegovi pratioci – sileni i satiri (...) Učesnici u Dionisovom ritualu bile su uglavnom žene (...) Dionisovi mitovi razrešavaju sukob između onog što je racionalno i onog što je iracionalno u ljudskom životu. (...)". Srejović, Dragoslav i Cermanović, Aleksandrina; *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Beograd 1979, s. 116-119. "SILENI, demoni divlje prirode, grubi i raskalašni, koji druguju s nimfama i prate boga Dionisa. Kao i satiri, ova bića imaju konjske uši, rep i noge; njihovo telo je dlakavo, nos im je prćav, oči okrugle, usta velika, a falos ogroman i uvek nabrekao. (...)". Isto; s. 384. Dobrotvor je Dionis, ali ko su sileni? Evo jednog: "(...) Nad mojom glavom sleva, na klupi – iskočio je odjednom R-13 – štrcajući, crven, gnevan. Na njegovim rukama – I, bleđa, unifa joj je od ramena do grudi pocepana, na belom – krv. Ona ga je čvrsto držala za vrat, a on ju je (...) nosio naviše. (...)".



U ekstremno racionalističkom društvu nema mesta ni za religiju, ni za Boga, pa je država poprimila attribute crkve, a njen šef, osim što je prvosveštenik i cezar, još je i bog na zemlji. Njegovo ime podseća na Platonovog boga koji, po definiciji, može da čini samo dobro. Osim toga, Dobrotvorov opis čuva i uspomenu na začetnika ideje da je vrhunsko dobro razum: kada D-503 susretne Dobrotvora, pred njim će sedeti "(...) sokratovski ćelav čovek, a na ćeli – sitne kapljice znoja (...)".<sup>69</sup>

Moralni nazori Dobrotvorovi se poklapaju sa onima u Rahmetova, junaka romana "Šta da se radi?". Dobrotvor: "(...) istinska, algebarska ljubav prema čovečanstvu jeste bezuslovno nečovečna, i nesumnjivo obeležje istine jeste njena surovost. (...) "<sup>70</sup> Rahmetov, jedan od graditelja "novog čoveka" na racionalističkim principima: "(...) nije mi drago, što sam "mračno čudovište", no prilike su takove, da čovjek uz moju plamenu ljubav prema dobru ne može a da ne bude "mračnim čudovištem" (...) "<sup>71</sup>

Druge, pak Dobrotvorove ideje vrlo su bliske onima Velikog Inkvizitora. Dobrotvor: "(...) za šta su se ljudi – od samih pelena – molili, o čemu su sanjali, zbog čega su se mučili? Da bi im neko jednom zauvek rekao šta je to sreća – i da bi ih onda prikovao za tu sreću lancem. (...) Drevni san o rajju (...) "<sup>72</sup> Veliki Inkvizitor: "(...) Jer je tek sad (to jest, on, naravno, govori o inkviziciji) postalo moguće pomisliti prvi put o sreći ljudskoj. Čovek je bio stvoren kao buntovnik, a zar buntovnici mogu biti srećni? (...) ništa i nikada nije bilo za čoveka i ljudsko društvo nepodnošljivije od slobode. (...) "<sup>73</sup> A da bi poređenje bilo potpuno, koristi se čak i isti izraz – dobrotvor: "(...) a oni će nas obožavati kao dobrotvore koji su pred bogom uzeli na sebe njihove grehe. (...) "<sup>74</sup> Najzad, obojica su poklonici teorije o manjini koja se žrtvuje za spas ostalih. Veliki Inkvizitor: "(...) Postojeće hiljade miliona srećne dečice, i sto hiljada patnika koji su uzeli na sebe prokletstvo poznavanja dobra i zla. (...) "<sup>75</sup> Dobrotvor: "(...) Jedni – gore, poprskani krvlju prikucavaju telo uz krst; drugi – dole, poprskani suzama – gledaju. Ne čini vam se da je uloga

J. Zamjatin; *Mi...* s.151. Da, to je nesumnjivo Majakovski, pratilac jednog drugog "paganskog božanstva", sa svojom "nimfom". Personifikacija falosa je očita. Slično su prikazani i "kosmati", ljudi koji žive van Jedinствене Države. Zamjatin je boljševizam video kao repaganizaciju i primitivizaciju ruskog društva.

69 J. Zamjatin; *Mi...* s.226. Opet falička aluzija.

70 Isto; s. 224.

71 N. Černiševskij; *Šta da se radi?*... s. 364.

72 J. Zamjatin; *Mi...* s. 225.

73 F. M. Dostojevski; *Braća Karamazovi*...I, s. 321-322.

74 Isto; s. 331.

75 Isto; s. 331.

onih, gornjih – najteža, najvažnija? (...) Njih je izviždala neprosvećena gomila: ali ih za to autor tragedije – Bog – mora još obilnije nagraditi. (...)”<sup>76</sup>

Legendu o Velikom Inkvizitoru je pred očima imao i Vladimir Solovjov pišući 1899. svoja "Tri razgovora", a poslednji deo te knjige "Kratka povest o Antihristu" poslužio je Zamjatinu pri konstruisanju lika Dobrotovora. Antihrist ovako sebe doživljava: "(...) Hristos je (...) bio *popravljač* čovečanstva, a ja sam pozvan da budem *dobročinitelj* toga (...) čovečanstva. (...)”<sup>77</sup> Kvaziizbori, koji se vrše u obe države, takođe su međusobno nalik. Najpre Antihrist: "(...) A kada se pojavio na tribini u punom sjaju svoje nadljudske mladalačke lepote i snage, i kada je govorničkom nadahnuću izložio svoj univerzalni program, očarana i zanesena skupština je u najvećem oduševljenju bez glasanja odlučila da mu dodeli najviše zvanje rimskog imperatora. (...)”<sup>78</sup> Zatim Dobrotvor: "(...) Sutra je dan godišnjeg izbora Dobrotvora. (...) istorija Jedinstvene Države ne zna za slučaj da bi se tog svečanog dana makar i jedan glas usudio da naruši veličanstveni unison. (...)”<sup>79</sup>

Treba pomenuti još i to da Zamjatin, osim ovih posrednih, pravi i neka neposredna poređenja: "(...) To je sa nebesa silazio k nama ON – novi Jehova na aeru, isto onako mudar i nežnosurov kao i Jehova drevnih. (...)”<sup>80</sup> Kao i: "(...) koncentrični krugovi tribina – kao krugovi paučine, obasuti mikroskopskim suncima (sijanje pločica); i u njen centar će – sad sestri beli, mudri Pauk – Dobrotvor u belim odeždama, koji nam mudro i ruke i noge sputava dobrotvornim mrežama sreće. (...)”,<sup>81</sup> gde bele odežde upućuju na izgled rimskog pape. Dobrotvor je, dakle, hibrid do tada viđenih formi božanske, crkvene i svetovne vlasti, filtriran kroz aktuelne društvene procese, čime su se želeli proceniti izgledi za budućnost. Uspех predviđanja i neuspeh upozorenja svakako bi iznenadili i samog autora.

76 J. Zamjatin; *Mi...* s. 224.

77 Solovjov, Vladimir; *Tri razgovora*, Čačak, 1989, s. 137.

78 Isto, s. 141-142.

79 J. Zamjatin; *Mi...* s. 144.

80 Isto; s. 147. "Aero" je nekakav leteći skuter kojim se služe Zamjatinovi junaci.

81 Isto; s. 148. "Pauk Velika majka, u stravičnom vidu tkalje usuda, ponekad se prikazuje kao golem pauk. (...) a vasiljenski pauk, veliki pauk ili veliki tkač, takođe je tvorac, koji iz sopstvene stvari ispreda životnu nit i sam sve ljude pripaja njoj pomoću niti pupčanice, vezujući ih za tkalo svetske šare, odnosno utkivajući ih u nj. Pauk u središtu paučine predstavlja i središte sveta; takođe može da bude bilo Sunce okruženo zracima, koje zrači u svim pravcima, bilo Mesec kao životno-smrtni ciklus manifestnog sveta, ili ciklus godine, tkač tkala vremena. (...) Đavo, hvatalac grešnika u zamku; škrtac, krvopija sirotinje. (...)” Dž K. Kuper; *Enciklopedija...*, s. 126.

Kao što su to njegovi prijatelji akmeisti lepo umeli, i sam Zamjatin voli da u svojoj prozi postavlja zagonetke i ostavlja šifre. Da bi se poruka pročitala treba upotrebiti poseban ključ, a za ovaj roman to su Jevanđelje po Jovanu i Otkrovenje Jovana Bogoslova. Parodiranjem i preplitanjem ova dva teksta Zamjatin vodi radnju ka neminovno tragičnom kraju, ali pazi da pri tome ipak ne uništi svaku nadu, kao što to čine distopisti. Već je pomenuto da je roman pisan kao antijevanđelje, gde je Dobrotvor – antibog, odnosno Sotona, a D-503, osim što je Adam, još je i Antihrist. Može se pratiti parodija golgote u svim važnijim momentima: D-503 ima trideset i dve godine, dakle približno koliko i tridesettrogodišnji Hristos u vreme raspinjanja; iskušenja se za D-503, nakon ismevanja i muka u Birou Čuvara, završavaju u klozetu podzemne železnice, gde je ustoličen desno od svoga oca – Sotone. U tom podzemnom antinebu, dok se napolju ruši zid Jedinствене Države, antibog teši D-503, koji je izgubio veru u razum, tj. u svoga tvorca, i obećava mu vaskrs i "novu zemlju". To se i događa u poslednjoj, četrdesetoj belešci, gde glavni junak, nakon što mu je odstranjena mašta, ponovo veruje u razum, vaskrsnuvši u "Novom Jerusalimu", odnosno Jedinственој Državi čiji su zidovi zakrpljeni "visokovoltnim talasima".

U ovom parodijskom hibridu Jevanđelja i Otkrovenja Džeјms Bilington, u svojoj "Ikoni i sekiri", identifikuje antiboga kao "džinovski falus" i stvarnog Boga "ovog neoprimitivističkog i neprirodno erotskog doba".<sup>82</sup> U vreme kada je roman pisan u Rusiji je moralna dekadencija dostigla svoj vrhunac, a sred opšteg beznađa i duhovnog siromaštva seks je bio jedini bog kome su se ljudi još klanjali: " (...) ženski i muški brojevi su se bestidno sparivali – čak ne spuštajući roletne – bez ikakavih bonova, usred bela dana (...)"<sup>83</sup> Ovo se lako može povezati sa već opisanim dionizijskim kultom, koji je Bilingtona doveo do zaključka: " (...) Tako se, u komi posle građanskog rata, pisac romana *Mi* od hrišćanskih simbola okreće simbolima praiskonskog, prehrišćanskog sveta u pokušaju da prikaže besprimerna zbivanja koja su se upravo odigrala. (...)"<sup>84</sup> Ali, ima tu još nečega.

Dosledan akmeističkom običaju da u svoja dela ugrađuju i pažljivo šifrovane poruke čitaocima koji funkcionišu na njihovoj frekvenciji, Zamjatin je kroz motiv obožavanja falusa (tj. Sotone) odaslao

82 Bilington, Džon; *Ikona i sekira...* s. 588.

83 J. Zamjatin; *Mi...* s. 231. U Jedinственој Državi pravo na "društveno korisne" seksualne aktivnosti stiže se "ružičastim bonovima", po rasporedu u kalendaru.

84 Dž. Bilington; *Ikona i sekira...* s. 589.

i poruku sa velikom političkom težinom. Ovako Zamjatin opisuje Antiboga: "(...) Čelo – ogromna ćelava parabola, na čelu žuti nerazgovetni reci bora. I ti reci su o meni. (...)"<sup>85</sup> Još nekoga je tako opisao – suseda u staklenom soliteru u kome živi D-503: "(...) U sobi desno – vidim suseda: nad knjigom je – njegova čvornovata ćela je sva u ispupčenjima, a čelo – ogromna žuta parabola. (...) I zdesna – jasno osećam na sebi pogled, jasno vidim bore na čelu – niz žutih, nerazgovetnih redova; i zbog nečega mi se čini: ovi su redovi o meni. (...)"<sup>86</sup> Otkrivajući da je u knjige večitio zadubljeni komšija glavnog junaka, u stvari sveprisutni Sotona, Zamjatin prikriva ostale njegove pojavne vidove. A on je prisustvovao neuspešnom pokušaju kidnapovanja "Integrala", u liku "profesora" koji sedi pored I-330: "(...) Pored nje – nečija zrela žuta ćela. (...)"<sup>87</sup> Treći njegov pojavni vid čini sam Dobrotvor, kod koga je D-503 pozvan na razgovor: "(...) Preda mnom je sedeo ćelavi sokratovski ćelav čovek, a na ćeli – sitne kapljice znoja. (...)"<sup>88</sup> Najzad, u podzemnom nužniku, on se pojavljuje ponovo u liku komšije iz zgrade i razotkriva kao Antibog. Dakle: sused – profesor – Dobrotvor – Sotona (u liku suseda), što znači da je sveprisutan, da je intelektualac koji pokušava da reši "vekovečna" pitanja, da je apsolutni gospodar države i prvosveštenik racionalističke kvazireligije, i da je sam Antibog. U to vreme, u boljševičkoj Rusiji, samo jedna osoba je mogla da posluži kao model za ovaj dijabolični lik: "sokratovski ćelavi" Lenjin.

Zbog ove otrovne, iako skrivene žaoke Zamjatina niko nije optuživao, čak ni 1929, kada se podigla najveća hajka na njega i Borisa Piljnjaka. Izgleda da je niko nije zapazio. Svejedno, ceo roman prosto zrači ironijom i netrpeljivošću prema novom režimu i to je svako mogao da oseti. Nema sumnje da je bila potrebna velika hrabrost da bi se u ono vreme takva poruka poslala u javnost, pa makar i u vidu rukopisa koji se čita po književnim sedeljicama. Ili je u pitanju bio očaj? Zamjatin je svakako znao da se upušta u svojevrstan ruski rulet, pa je čak jednom epizodnom liku dodelio sudbinu kakva je njemu samom pretila: to je anonimni pesnik, smaknut na trgu Kocke zbog uvrede Dobrotvora. D-503 objašnjava da se radilo "(...) O nečuvenom zločinu: o bogohulnim stihovima u kojima se Dobrotvor nazivao... ne, moj jezik to ne može da ponovi. (...)"<sup>89</sup> To može da ponovi jedino jezik onih koji su u sebi raskrstili

85 J. Zamjatin; *Mi...* s. 242.

86 Isto; s. 81-82.

87 Isto; s. 213.

88 Isto; s. 226.

89 Isto; s. 51.

sa utopističkim iluzijama, a roman (i pamflet) "Mi" je bio najveći korak u razlazu pisca Zamjatina sa boljševikom Zamjatinom.<sup>90</sup>

### Summary

#### ORIGIN AND SIGNIFICANCE OF CHARACTERS IN ZAMYATIN'S NOVEL "WE"

Zamyatin tries to interpret historic process as a whole and in doing so encompasses the very beginning, i.e. consciously cuts into the myth. The plot of the novel "We" conceals anti-Bolshevik satire, but also a characteristic philosophical discourse about the essence of life, man's position in history and its relationship with utopia. Through opinions of certain characters Zamyatin confronts myth and history, proving that historic process may neither be stopped nor controlled.

The article identifies numerous historic personalities (Zamyatin himself, Alexei Gastev, Lili and Osip Brik, Mayakovsky, Zinaida Hippius, Dimitri Mereshkovsky, Ana Ahmatova, Lenin, Malinovsky /?/), some earlier literary characters (Vera Pavlovna, Rahmetov, the Grand Inquisitor), as well as many biblical characters and mythical heroes (Yechova, Adam, Eve, Satan, Antichrist, Mother Earth, Dionysus, sileni, nymphs).

Rich pre-Christian and Christian symbolics permeates the book and its decoding offers the true meaning of the story and its messages: historic process is the consequence of force (the miracle of life) which the human mind can neither comprehend nor control, so that history will continue forever.

90 Suština Zamjatinovog stava mogla bi stati u nekoliko rečenica: "(...) Neka odgovori nisu točni, neka je filozofija pogrešna – pogreške više vrijede od istina. Istina je strojna, pogreška – živa, istina smiruje, pogreška uznemiruje. (...) Da u prirodi ima nešto nepokretno, da ima istina – sve bi to bilo, dakako, netočno. Ali su, na sreću, sve istine pogrešne: dijalektički se proces sastoji upravo u tome što današnje istine već sutra postaju pogreške; posljednjega broja nema. (...)" J. Zamjatin; *O književnosti...* s. 58. Iz ovakvih teorijskih postavki mogao se roditi jedino netrpeljiv stav prema društvenoj stvarnosti, u kojoj se pisac na svakom koraku sretao sa težnjom ka dogmatizaciji, sa panteonom malih bogova izgrađenim oko kulta Vođe, sa zametkom totalitarnog levijatana koji već pruža pipke ka svim, pa i najintimnijim sferama života.